

Małgorzata Orłowska

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

ORCID 0000-0002-6387-1124

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2021.1-2.06

Jakości życia osób z niepełnosprawnością we współczesnej Polsce – wybrane problemy

Quality of life of persons with disabilities – selected problems

ABSTRACT: More and more often, the quality of life becomes a subject of interest not only to researchers, but also to subjects of social policy. The problem becomes a social issue if it concerns excluded people, such as people with disabilities. Their difficult role on the labor market, the need for constant rehabilitation or even care create the need for social intervention. The presented text adopts the analysis of behavior of disabled people in their free time as a measure of exclusion. It is this sphere of life in which we decide ourselves about our behavior. However, in order for them to be satisfactory and not to be deprived, certain conditions must be met. These include economic capital and the level of education. All this allows us to define the areas of exclusion, which the author defines in the summary of her considerations with reference to the theory of social disability.

KEYWORDS: Persons with Disabilities, quality of life, selected problems.

STRESZCZENIE: Coraz częściej jakość życia staje się przedmiotem zainteresowań nie tylko badaczy, ale podmiotów polityki społecznej. Problem staje się kwestią społeczną jeśli dotyczy osób wykluczonych, a takimi są ludzie niepełnosprawni. Ich trudna rola na rynku pracy, potrzeba stałej rehabilitacji czy wręcz opieki stwarzają potrzebę interwencji społecznej. Prezentowany tekst jako miarę wykluczenia przyjmuje analizę zachowań osób niepełnosprawnych w czasie wolnym. Jest to ta sfera życia, w której decydujemy sami o swoich zachowaniach. Jednak, by były one satysfakcjonujące i nie podlegały deprywacji muszą być spełnione określone przesłanki. Do takich zalicza się kapitał ekonomiczny i poziom wykształcenia. To wszystko pozwala określić obszary wykluczenia, które w odwołaniu do teorii upośledzenia społecznego określa autorka w podsumowaniu rozważań.

SŁOWA KLUCZOWE: jakość życia, partycypacja społeczna, niepełnosprawność, praca, wykształcenie, czas wolny.

Sytuacja totalnej zapaści epidemicznej z całą pewnością zmieni nasze życie we wszystkich jego sferach –gospodarczej, relacji z innymi, poczucia bezpieczeństwa. Powstaną nowe instytucje życia publicznego, znikną bądź ulegną dalekiej modyfikacji dotychczas istniejące. Choć ludzkość już nie raz doświadczała zmian wynikających z epidemii (choćaby Polek, Sroka 2016) to każda trauma wydaje się być szczególna dla ludzi jej doświadczających.

Dotychczasowy stan naszej wiedzy w obszarze wielu dziedzin życia społecznego trzeba będzie opisać od nowa. Tym niemniej bazą do porównań będzie istniejąca dotychczas rzeczywistość. I w takich kategoriach należy rozpatrywać niniejszy dyskurs. Tym bardziej, że nie istnieją jeszcze nowe, pogłębione badania opisujące zmieniony świat. Dotychczas mamy wiedzę wycinkową dotyczącą ilości zgonów, kondycji gospodarki¹ czy nieliczne raporty z badań opisujące fragmenty zmieniającej się rzeczywistości². Skutki owej zmiany będą widoczne dopiero za jakiś czas, a ich opis pojawi się jeszcze później.

Jakość życia jako obszar polityki współczesnego państwa

Od kilkunastu lat jakość życia stała się przedmiotem troski nie tylko badaczy reprezentujących nauki społeczne czy ekonomiczne, ale też wielu podmiotów życia publicznego wraz z ich agendami co najczęściej jest podstawą do podejmowania decyzji w ramach prowadzonych polityk społecznych poszczególnych państw jak i całej UE. Kwestia jakości życia stała się przedmiotem szerszych badań prowadzonych w ramach Europejskiego Systemu Statystycznego przez lokalne (narodowe) i ponadlokalne instytuty statystyczne, np. Eurostat (2015). Źródłem takiego podejścia była z jednej strony troska o jakość życia obywateli UE, z drugiej zaś potrzeba znalezienia adekwatnych wskaźników, które stanowiły by podstawę do pomiaru i podjęcia – w razie potrzeby – interwencji. Poszukiwania te są o tyle istotne, że tradycyjne ekonomiczne wskaźniki jakości życia – takie jak np. wielkość PKB – nie są miarodajne dla diagnozy jakości życia obywateli. Okazało się, że dopiero połączenie wskaźników ekonomicznych z innymi zmiennymi, najczęściej pozaekonomicznymi

¹ „Wyniki badania aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) prezentującego dane przeciętne dla kwartału wskazują, że osoby aktywne zawodowo stanowiły w IV kwartale 2020 r. 56,5% ludności w wieku 15 lat i więcej. Wskaźnik ten w porównaniu z III kwartałem 2020 r. utrzymał się na zbliżonym poziomie (wzrost o 0,1 p. proc.), natomiast w odniesieniu do IV kwartału 2019 r. zwiększył się o 0,5 p. proc”. Podaję za Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2020 roku (dane wstępne)

² Chociażby: Czaplński, P i inni (2020); Domagała-Zyśk, E. red.; (2020); Pyżalski, J. red. (2020);

może w przybliżeniu oddać istniejący stan rzeczy. Scedowanie problemu i samego pomiaru na takie instytucje jak Eurostat i współpracujące z nim lokalne państwowe urzędy statystyczne ma też jeden niezaprzeczalny walor – wielkość i zakres próby badawczej. Zazwyczaj są one kilkudziesięciotysięczne w każdym z państw. Żaden badacz, ani ośrodek akademicki czy instytut opinii nie może pozwolić sobie na tak szeroko zakrojony obszar badań.

„Przyjęta przez Eurostat koncepcja zakłada rozumienie jakości życia jako konstruktowi wieloaspektowego, na który składa się opis i pomiar nie tylko obiektywnych warunków życia, lecz także ich subiektywnego odczucia. Pomiar ten uwzględnia takie obszary (zwane domenami), jak: materialne warunki życia, zdrowie, edukacja, aktywność ekonomiczna, czas wolny oraz relacje społeczne, osobiste bezpieczeństwo, jakość państwa i podstawowe prawa oraz środowisko zamieszkania” (Orłowska, Błęszyński 2018, s. 51). Ten tok myślenia jest obecny w publicznym dyskursie od dość dawna, od czasu konstruowania takich wskaźników jak: Poverty Development Index (PDI) czy Human Development Index (HDI), Gender Development Index (GDI) (szerzej Orłowska 2007).

Problem jakości życia stał się przedmiotem badań akademickich. Dotyczyły one zarówno osób o różnej dysfunkcji jak wieku (szerzej Orłowska, Błęszyński 2018, s. 119). „Brakuje jednak szerszej analizy wskazującej na uwarunkowania związane z samorozwojem, kształtowaniem umiejętności w nawiązaniu do psychologii pozytywnej, ukierunkowanej na samokształcenie i samozadowolenie wynikające z systemu pracy edukacyjnej i terapeutycznej. Badania dotyczące powiązania jakości życia z rozwojem i wykorzystaniem czasu wolnego stały się podstawą budowy systemu prorozwojowego, jak również ukazywania możliwości wykorzystania kształtowania poziomu jakości życia jako stanu motywacyjnego” (tamże)

Wielość prób i stałe ponawianie poszukiwań sposobu na opisanie jakości życia człowieka świadczą o skomplikowaniu problemu i niezadawalających dotychczasowych efektach prac. Cykliczne podejmowane działania podkreślają wagę i doniosłość problemu, który nabierają szczególnego znaczenia w przypadku osób z grup ryzyka społecznego czy już zepchniętych na margines życia. Niewątpliwie taką grupą są ludzie niepełnosprawni, którzy „od zawsze” stanowili przedmiot troski społeczeństw, oczywiście różnie rozumianej w zależności od epoki (szerzej Orłowska 2007).

O potrzebie badania jakości życia osób niepełnosprawnych

O wadze problemu i potrzebie zajęcia się dobrostanem ludzi niepełnosprawnych świadczy skala zjawiska niepełnosprawności. Najczęściej nie

uświadamiamy sobie, że w Polsce wg Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych żyje 4 697,5 tys. osób niepełnosprawnych. Stanowi to 12,2% ludności kraju (wg NSP z 2011 roku³). Są to osoby, które „zadeklarowały ograniczenie zdolności do wykonywania zwykłych czynności podstawowych dla swojego wieku i/lub posiadały ważne orzeczenie kwalifikujące je do zaliczenia do zbiorowości osób niepełnosprawnych” (niepełnosprawni.gov.pl/container/niepelnosprawnosci-w-liczbach/dane-demograficzne/wstepne-wyniki-z-narodowego-spisu-powszechnego-2011-w-zakresie-populacji-osob-niepelnosprawnych.pdf)

Wyróżnione przez Eurostat dziesięć wskaźników cząstkowych składających się na ogólny pomiar jakości życia obywateli UE jest pomiarem bardzo szczegółowym, a więc i praco i kosztochłonnym. Jedyne urzędy statystyczne pozwalają sobie na tak szeroko zakrojone badania. Wyniki ich badań są obliczane dla całych populacji. Odniesienia do określonych grup społecznych czynione są fragmentarycznie. Dotyczy to także osób niepełnosprawnych. Stąd ograniczony obszar analiz.

Wśród wymienionych przez Eurostat domen składających się na pomiar jakości życia obywateli UE znajdują się zachowania w czasie wolnym. Stąd też m.in. stał się on podstawą do prezentowanej poniżej analizy jakości życia niepełnosprawnych Polaków. Przesłanki do wyboru takiego czynnika były wielorakie. Obok wymienionych powyżej, że jest to jeden z fragmentów życia wyróżniony przez Eurostat, to jest to też jeden z trzech głównych czasów społecznych człowieka (obok czasu obowiązków i regeneracji sił bio-psychicznych). Po drugie, aby w nim uczestniczyć muszą być spełnione określone warunki: jedne z nich odnoszą się do przesłanek o charakterze cywilizacyjnym (głównie poziom edukacyjny), drugie mają charakter ekonomiczny. Te pierwsze ograniczają percepcje treści, drugie zmuszają do sprzedaży czasu wolnego na wtórnym rynku pracy, a więc ograniczają istotnie pule czasu człowieka do swobodnego dysponowania.

Nie bez znaczenia dla wyboru czasu wolnego jako wskaźnika jakości życia była analiza zjawiska przez badaczy. Np. zdaniem Antoniny Kłoskowskiej (1964) czas wolny to nie tylko przerwa w pracy, ale wskaźnik określonego systemu organizacji pracy i stosunków społecznych. Do podobnych konstatacji doszła autorka badając zachowania w czasie wolnym bezrobotnych, gdzie czas

³ Ani Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych ani GUS nie podają nowszych danych na temat ilości osób niepełnosprawnych i ich dysfunkcji. Jedyne GUS w swoich cząstkowych publikacjach aktualizuje na bieżąco wskaźniki dotyczące ubóstwa czy zatrudnienia osób niepełnosprawnych.

wolny stał się wskaźnikiem partycypacji społecznej (szerzej Orłowska 2007). Również same definicje czasu wolnego podkreślają nie tylko jego znaczenie w życiu człowieka, ale też podkreślają jego wagę dla uczestnictwa w życiu społecznym. Dobrym przykładem jest tu definicja skonstruowana na gruncie pedagogiki społecznej⁴, która zwraca uwagę na fakt, że czas wolny jest podstawą dobrostanu człowieka (wyróżnia dobrostan intelektualny, emocjonalny i fizyczny), który staje się podstawą jego podmiotowości. Jednocześnie akcentuje fakt, że brak któregoś z jego istotnych elementów czy zachwianie w poziomie zaspokojenia powoduje przymus, deprivację i zniewolenie. Istotne też jest zwrócenie przez nią uwagi – przy określaniu czasu wolnego – na fakt, że choć jest on sferą życia osobistego, to jednocześnie potwierdza i stwarza szansę jednostki na życie społeczne (Czerepaniak-Walczak 2007, s. 236).

W świetle tych przesłanek wydaje się, że można posłużyć się czasem wolnym jako wskaźnikiem opisującym jakość życia człowieka.-

Wybrane aspekty życia osób niepełnosprawnych w Polsce

Istotnym warunkiem uczestnictwa w czasie wolnym – zarówno w aspekcie ilościowym jak i jakościowym – jest poziom dochodów i poziom wykształcenia.

Analiza poziomu dochodów osób niepełnosprawnych ujawniła, że borykają się oni z niedostatkiem dużo częściej niż ludzie sprawni. Dotyczy to wszystkich poziomów ubóstwa – biedy ustawowej, relatywnej czy skrajnej⁵. Materiał badawczy zawarty w tabeli nr 1. ujawnia, że sytuacja ekonomiczne-

⁴ „Czas wolny jest tym interwałem podmiotowego życia, w którym osoba doświadcza dobrostanu intelektualnego, emocjonalnego i fizycznego, w rezultacie możliwości podkreślić, że brak któregoś z elementów członu definiującego sprawia, że czas człowieka jest wypełniony obowiązkami albo jest źródłem doświadczenia przymusu, zniewolenia, deprivacji. Dodać należy również, że czas wolny jest tkanką życia osobistego, potwierdzeniem siebie jako jednostki prywatnej, a jednocześnie daje szansę uczestnictwa w sferze publicznej (obywatelskiej, kulturze masowej, religijnej itp.)” (Czerepaniak-Walczak 2007, s. 236).

⁵ „Granica ubóstwa skrajnego, ustalana na podstawie minimum egzystencji szacowanego przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPISS) dla 1-osobowego gospodarstwa pracowniczego. Minimum egzystencji uwzględnia jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu utrudnia przeżycie i stanowi zagrożenie dla rozwoju psychofizycznego człowieka. Relatywna granica ubóstwa, ustalona na poziomie 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych (obliczonych na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych). Ustawowa granica ubóstwa, [jest] określona na poziomie kwot, które zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawniają do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej” (Zasięg ubóstwa ekonomicznego...Aneks, 2020, s. 1).

go niedostatku osób niepełnosprawnych jest dużo gorsza niż pozostałych obywateli średnio 1,5 – raza. Największy poziom deprivacji potrzeb odczuwają te rodziny, w których znajdują się dzieci z niepełnosprawnością. Dotyczy to zwłaszcza biedy na poziomie minimum egzystencji i tzw. biedy ustawowej – granicy, od której można ubiegać się o świadczenia z pomocy społecznej. Oznacza to, że dzieci wychowujące się w tych rodzinach mają ograniczony poziom zaspokojenia potrzeb bytu i rozwoju, a zwłaszcza ograniczone możliwości wyrównywania posiadanych deficytów. O wiele groźniejszym efektem ograniczeń są tzw. odległe skutki biedy: – ograniczenie pełnienia przyszłych ról społecznych, – koszty społeczne braku wczesniej rehabilitacji.

Tabela 1. Zasięg ubóstwa skrajnego w 2018 r. i 2019 r. wg obecności osób z orzeczeniem o niepełnosprawności w gospodarstwie domowym

Rodzaj gospodarstwa domowego	Wskaźnik zasięgu ubóstwa – stopa ubóstwa		
	ubóstwo skrajne a	ubóstwo relatywne a	ubóstwo ustawowe a
	% osób w gospodarstwach domowym		
Ogółem	4,2	13,0	9,0
Gospodarstwa domowe z co najmniej 1 osobą z niepełnosprawnością	6,5	18,6	13,0
W tym:			
- z głową gospodarstwa domowego z niepełnosprawnością	5,0	17,4	10,6
- z przynajmniej 1 dzieckiem do lat 16 posiadającym orzeczenie o niepełnosprawności	5,5	14,6	15,6
Gospodarstwa domowe bez osób z niepełnosprawnością	3,7	11,8	8,2

Uwaga: a – patrz przypis nr 5

Źródło: Opracowanie własne za: Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2019 r. (na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych. Aneks.

Trudna ekonomicznie jest też sytuacja rodzin, gdzie osobą niepełnosprawną jest głowa rodziny. Sytuacja ta najbardziej jest widoczna na poziomie tzw. biedy relatywnej, która odnosi się wprost do dochodów (patrz przypis nr 5). Powyższa sytuacja ekonomiczna osób niepełnosprawnych po części jest wynikiem ich małej aktywności na rynku pracy (tab. nr 2) co jest zazwyczaj związane z ich relatywnie niskim poziomem wykształcenia formalnego (tab. nr 3) – a więc drugiego z czynników partycypacji w czasie wolnym. Materiał badawczy zaprezentowany w tabelach nr 2 i 3 ujawnia duże istotne różnice między osobami sprawnymi i niepełnosprawnymi na poziomie aktywności zawodowej jak i wykształcenia. Prezentowany materiał statystyczny pozwala zrozumieć trudną sytuację osób niepełnosprawnych na rynku pracy

(niskie wskaźniki aktywności oraz zatrudnienia) i jej bezpośrednią przyczynę – niskie kompetencje edukacyjne. Są to zjawiska wzajemnie powiązane o poważnych i dalekosiężnych skutkach.

Tabela 2. Aktywność ekonomiczna osób w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku produkcyjnym 18–59/64 w IV kwartale 2020 roku

Wyszczególnienie	Współczynnik aktywności zawodowej	Wskaźnik zatrudnienia	Stopa bezrobocia
Sprawni	77,2	79,4	3,1
niepełnosprawni	30,3	28,7	5,3

Źródło: oprac. własne za: Kwartalne i roczne dane z BAEL GUS IV kwartał 2020

Tabela 3. Struktura ludności wg wykształcenia w wieku produkcyjnym (2016)⁶

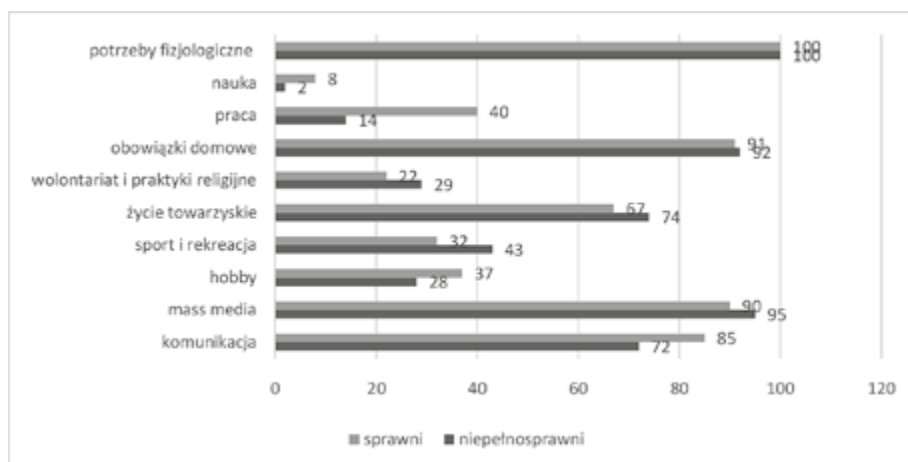
Wyszczególnienie	Ogółem	Wyższe	Policealne i średnie zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Zasadnicze zawodowe	Gimnazjalne podstawowe niepełne podstawowe, bez wykształcenia
Niepełnosprawni	100,0	10,8	17,9	7,3	39,9	24,0
Sprawni	100,0	28,6	25,9	11,2	25,3	9,0

Źródło: oprac. własne za: Dane dotyczące wykształcenia osób niepełnosprawnych na podstawie Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności

Badanie aktywności na rynku pracy BAEL w III kwartale 2020 roku ujawnia, że 1 435 tys. osób niepełnosprawnych było biernych zawodowo (*Badanie aktywności ekonomicznej 2020*). Poziom wykształcenia miał tu istotne znaczenie. Im badana osoba niepełnosprawna miała wyższy poziom edukacji tym rzadziej była bierna zawodowo (*Dane dotyczące warunków życia osób niepełnosprawnych na podstawie BAEL*).

Cytowany materiał badawczy jest w pewnym sensie anonimowy i abstrakcyjny. Trudno nam sobie wyobrazić ludzi, którzy stoją za nim. Dopiero odwołanie się do realnych kwot oddaje cały tragizm sytuacji. Osoby niepełnosprawne znajdujące się w niedostatku na poziomie tzw. ubóstwa skrajnego dysponują miesięcznie kwotą 614 zł (rok 2019), zaś w przypadku rodziny z dwojgiem dzieci do 14 roku życia to 1658 zł na cały miesiąc (*Zasięg ubóstwa... 2019*). Wg badań Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych w 2019 roku rodzina z osobami niepełnosprawnymi na edukację wyda-

⁶ Ani GUS, ani Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych nie dysponują nowszymi danymi.

Wykres 1. Dobowy budżet czasu wg odsetka osób wykonujących czynności dnia wśród osób sprawnych i niepełnosprawnych we współczesnej Polsce (w %).

Źródło: oprac. własne za: Budżet czasu ludności 2013, cz. 2, (2016), Warszawa: GUS, s. 344 i n.

wała miesięcznie 7,94 zł, a na kulturę 56,07 zł (rodziny bez osób niepełnosprawnych 88,38 zł) (*Budżety gospodarstw domowych w 2019 r.* 2020, s. 135).

Co naprawdę oznacza niedostatek, poza aktualnymi niedogodnościami i ograniczeniami. Taka sytuacja przekłada się na ograniczone uczestnictwo w innych sferach życia. Najdotkliwsza jest sfera edukacji. W ten sposób zamyka się na zawsze zakłęty krąg ubóstwa, z którego bardzo trudno samemu wyjść. Stanisław Kawula (2001) zwraca uwagę na fakt koniecznej interwencji z zewnątrz w celu wyrwania z kręgu wykluczenia. Istotna deprywacja ekonomiczna przekłada się na poziom partycypacji w innych sferach życia. Dla znacznego odsetka osób niepełnosprawnych udział w czasie wolnym jest ograniczony. Na jakim zatem poziomie korzystają z niego?

Przypomnijmy, że czas wolny jest jednym z trzech podstawowych czasów społecznych człowieka. Zmiana długości czasu pracy czy dodatkowe obowiązki domowe automatycznie zmieniają strukturę czasu wolnego – jego ilość i sposób spędzania. Stąd koniecznym wydaje się rozpocząć analizę zachowań w czasie wolnym od ogólnego oglądu struktury dnia.

Okazuje się, o czym można było sądzić na podstawie analizy aktywności zawodowej i poziomu wykształcenia, że osoby niepełnosprawne zdecydowanie rzadziej pracują i podejmują naukę, niż osoby sprawne. Cechuje ich też większa empatia wobec problemów innych. Natomiast ze względu na większą ilość czasu związaną z biernością zawodową większym wśród nich zainteresowaniem cieszyły się zachowania związane z szeroko rozumianym czasem

wolnym w tym zajęciami o charakterze sportowym. Niezrozumienie natomiast budzi mniejsze zainteresowanie wśród nich z korzystania z Internetu (wykres nr 1 i tabela nr 4). Wydawałoby się, że jest to dla nich istotna szansa na udział w życiu społecznym.

Tabela 4. Sposoby spędzania czasu wolnego przez współczesnych Polaków wg przeciętnego czasu trwania wybranych zachowań

Rodzaj czynności czasu wolnego	Przeciętny czas trwania ¹		Odsetek osób wykonujących czynność	
	w godzinach i minutach		w %	
	niepełnosprawni	sprawni	niepełnosprawni	sprawni
życie towarzyskie i rozrywki	1:20	1:05	74,5	66,6
życie towarzyskie	0:48	0:45	57,2	51,5
uczestnictwo w rozrywce i kulturze	0:01	0:03	1,4	2,1
odpoczynek bierny	0:30	0:18	43,6	32,2
sport i rekreacja	0:26	0:24	29,3	25,9
ćwiczenia fizyczne	0:23	0:22	27,9	25,3
hobby	0:28	0:35	28,0	37,3
zamiłowania artystyczne	0:02	0:02	2,2	2,0
korzystanie z Internetu	0:15	0:23	15,6	28,8
mass media	3:37	2:29	95,6	90,5
oglądanie telewizji	2:58	2:04	92,0	85,6
słuchanie radia i muzyki	0:12	0:06	16,5	10,5
czytanie ogółem	0:28	0:20	36,4	30,0
w tym:				
czytanie czasopism	0:13	0:07	25,1	16,2
czytanie książek (e-booki)	0:14	0:12	15,9	16,5
nieodpłatna praca na rzecz innych i praktyki religijne	0:29	0:20	29,5	21,5
praktyki i działalność religijna	0:16	0:10	22,2	15,4

¹ – dotyczy wszystkich badanych – tzn. czas poświęcony na czynność, niezależnie czy ją się podejmuje czy nie.

Źródło: oprac. własne za: Budżet czasu ludności 2013. Cz. 2. Warszawa: GUS, s. 348 i n.

Analiza szczegółowa wyboru zajęć w czasie wolnym (mierzona ilością poświęcanego czasu)

Okazało się, że osoby niepełnosprawne częściej niż sprawni podejmują działalność charytatywną, uprawiają sport, prowadzą życie towarzyskie i ko-

rzystają z mass mediów (media papierowe i elektroniczne. Obowiązki domowe są w obu grupach równie popularne – ich bardzo wysoki poziom wskazuje na dużą odpowiedzialność obu badanych grup. Może być to też związane z sytuacją ekonomiczną, kiedy respondentów nie stać na kupowanie pewnych usług, np. brak środków na kupowanie półproduktów do przygotowania posiłków czy usług związanych z jakością mieszkania, które wykonuje się we własnym zakresie. Są to jednak działania nakierowane na najbliższych i własną osobę.

Natomiast pozytywnym zjawiskiem jest podejmowanie aktywności na rzecz innych – z poza najbliższego kręgu osób – jest zdecydowanie większe wśród niepełnosprawnych. Ludzie ci zdecydowanie częściej niż sprawni podejmują działalność charytatywną (zob. wykres nr 1). Choć pomiar tutaj jest obciążony powiązaniem tej działalności z praktykami religijnymi.

W sferze zachowań czasu wolnego najbardziej atrakcyjne było korzystanie z mass mediów (papierowych i elektronicznych) oraz życie towarzyskie. W obu przypadkach niepełnosprawni częściej niż osoby sprawne były zainteresowane takimi sposobami spędzania czasu (wykres nr 1).

Można zatem określić, że osoby niepełnosprawne są rzadziej niż inni ukierunkowane w swoich zachowaniach na naukę i pracę, za to częściej wybierają określone zachowania w czasie wolnym. Taki model zachowań jest w pewnym sensie potwierdzeniem trudności z dostępem do edukacji i w związku z tym ograniczoną ilością miejsc pracy.

Materiał badawczy zebrany przez GUS prezentuje tylko niektóre informacje w odniesieniu do wybranych grup społecznych. Tak jest i tym razem. Zachowania w czasie wolnym zostały ograniczone do wybranych czynności i standardowo opracowane, bez uwzględnienia innych zmiennych. Szkoda, bo GUS jest agendą rządową. Tym niemniej możemy je porównać z zachowaniami osób sprawnych. Dzięki temu można zauważyć różnice i podobieństwa wyboru czynności w obu grupach respondentów, zaś porównanie z odsetkiem osób je wybierających określić preferencje.

Ogląd materiału statystycznego (tab. nr. 4) pozwala zauważyć pewną prawidłowość. Osoby niepełnosprawne zdecydowanie częściej i dłużej korzystają z różnych form spędzania czasu wolnego niż osoby sprawne. Jedynym wyjątkiem jest zajmowanie się hobby, a właściwie korzystanie z Internetu.

Inną cechą aktywności w czasie wolnym jest dużo większe niż pozostali Polacy korzystanie z przestarzałych w formie mediów elektronicznych – głównie telewizji. O ile słuchanie radia jest czynnością towarzyszącą, to telewizja już zazwyczaj nie. Jest czynnością główną. Ma też jeszcze jedną cechę – zazwyczaj uważa się ją za medium „dnia wczorajszego” i medium ludzi o niskich kompetencjach ekonomicznych, a nawet społecznych (szerzej Orłowska 2007).

Natomiast do pozytywnych zjawisk należy zaliczyć czytelnictwo, zwłaszcza prasy oraz uprawianie sportu – ćwiczeń fizycznych czy relatywnie wysoką aktywność na rzecz innych potrzebujących (patrz tabela).

W sumie osoby niepełnosprawne zachowują się adekwatnie do swojej sytuacji społecznej. Niską aktywność zawodową i edukacyjną wypełniają ponadprzeciętną aktywnością w sferze czasu wolnego. Głównie mediów elektronicznych i życia towarzyskiego jak i dbałości o własne zdrowie (aktywność fizyczna).

O empatii i wrażliwości na los innych może świadczyć aktywność w sferze pomocy innym.

W tym obrazie aktywnego spędzania czasu wolnego dziwi niskie zainteresowanie Internetem. Wydawałoby się, że powinien on rekompensować trudności życia codziennego i stwarzać szanse do szerokiej partycypacji społecznej.

Wnioski

Pojęcie wykluczenia często jest odnoszone do obywatelskości (*citizenship*) spostrzeganej jako pełne uczestnictwo w życiu społecznym w rozumieniu zakresu i kompetencji przypisanych do statusu. Ograniczenia spowodowane wykluczeniem to ograniczenie w obywatelskości. „Przeciwieństwem pełni obywatelskości jest stan upośledzenia społecznego. Występuje on wtedy, kiedy jednostka nie ma możliwości pełnego z uczestnictwa w życiu społecznym. Ograniczenie może być spowodowane brakiem, niedostatkami dostępu do dóbr (mamy wtedy do czynienia z biedą) albo ograniczeniem możliwości podejmowania zamierzonych działań (stan marginalizacji czy wykluczenia)” (Orłowska 2007, s. 307).

Jeśli przyjmiemy, że ekskluzja społeczna jest zjawiskiem wielowymiarowym i wielostopniowym to możemy mówić o wykluczeniu o wykluczeniu: – z rynku pracy, – ekonomicznym; – kulturowym kiedy kultura dominująca ma charakter wyłączający; – poprzez izolację; – przestrzennym; – instytucjonalnym (ekskluzywny charakter instytucji włączających – opieka, edukacja itp.) (Littlewood, Herkommer 1999, za: Kazimierczak 2006, s. 71).

Ludzie niepełnosprawni doświadczają wykluczenia. Dotyczy one różnych sfer ich życia i jest wielostopniowe. Analiza ich partycypacji społecznej na przykładzie zachowań w czasie wolnym w powiązaniu ze statusem ekonomicznym i edukacyjnym pozwala mówić o różnych kategoriach ekskluzji:

- ekonomicznej i z rynku pracy znacznej części z nich.
- deprywacja ekonomiczna znajduje swoje odbicie w ograniczonej partycypacji w kulturze. Zdecydowanie częściej niż pozostali członkowie

społeczeństwa byli zmuszeni do korzystania z mass mediów o niskim poziomie.

Jednak mimo tak trudnej sytuacji ekonomicznej starali się w miarę posiadanych możliwości uczestniczyć w życiu towarzyskim (wskaźniki wyższe niż wśród osób pełnosprawnych) co świadczy o ograniczonej formie ekskluzyjności przez izolację i geetyzację. Z drugiej strony ograniczone korzystanie z Internetu czy korzystaniem z tradycyjnej telewizji jako istotnego źródła rozrywki i rozwoju może świadczyć o częściowym wykluczeniu cyfrowym.

Bibliografia

Badanie aktywności ekonomicznej 2020

- Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności (folder dla rodzin biorących udział w badaniu aktywności ekonomicznej ludności) – III kwartał 2020 r
- Błęszyński, Jacek, and Małgorzata Orłowska. 2015. Poziom Partycypacji Społecznej Rodzin z Dziećmi ze Spektrum Zaburzenia Autyzmu. W: *Sociální pedagogika ve světle společenského, institucionálního a individuálního ohrožení*. Edited by S. Neslušanová, M. Niklová and E. Jarosz. Brno: Institut mezioborových studií, s.r.o.
- Budżet czasu ludności 2013*. Cz. 2. Warszawa: GUS, s. 348 i n.
- Budżety domowe gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi tab. 3, <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,124,warunki-zycia>
- Budżety gospodarstw domowych w 2019 r.* (2020) Warszawa: GUS,
- Czapliński, P; Dynowska-Chmielewska K; Federowicz, M; Giza-POleszczuk, A; Gorzeńska, O; Karwińska, A; Traba, R; Wiśniewski, J; Zwierzdzyński, M. (2020) Raport Edukacja: Między pandemią COVID-19 a edukacją przyszłości; Kraków: Fundacja GAP;
- Czerepaniak-Walczak M. (2007), Od próżniaczenia do zniewolenia, w: E. Marynowicz-Hetka (red.), *Pedagogika społeczna, podręcznik akademicki*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 219–237.
- Dane dotyczące warunków życia osób niepełnosprawnych na podstawie BAEL <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,124,warunki-zycia>
- Dane dotyczące warunków życia osób niepełnosprawnych na podstawie BAEL* <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,124,warunki-zycia>.
- Dane dotyczące wykształcenia osób niepełnosprawnych na podstawie Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności
- demograficzne/wstepne-wyniki-z-narodowego-spisu-powszechnego-2011-w-zakresie-populacji-osob-niepelnosprawnych.pdf
- Domagała-Zyśk, E. red.; (2020) *Zdalne uczenie się i nauczanie a specjalne potrzeby edukacyjne – z doświadczeń pandemii COVID-19*; Lublin: Wydawnictwo Episteme;
- Eurostat (2015), *Quality of life indicators*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_lifeindicators
- <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,123,edukacja>
- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/badanie-aktywnosci-ekonomicznej-ludnosci-folder-dla-rodzin-bioracych-udzial-w-badaniu-aktywnosci-ekonomicznej-ludnosci-iii-kwartal-2020-r-,17,8.html>

- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/osoby-niepelnosprawne-w-2019-roku,33,1.html>
- Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2020 roku* (dane wstępne), Warszawa: GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/monitoring-rynku-pracy-kwartalna-informacja-o-rynku-pracy-w-czwartym-kwartale-2020-r-,12,45.html>
- Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2020 roku* (dane wstępne) <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/monitoring-rynku-pracy-kwartalna-informacja-o-rynku-pracy-w-czwartym-kwartale-2020-r-,12,45.html>
- Kawula, S. (2001). *Pedagogika społeczna, dokonania- aktualności- perspektywy*, Olsztyn, Wyd. A. Marszałek.
- Kazimierczak, T. (2006). *Praca socjalna. Między upośledzeniem społecznym a obywatelnością*, Katowice.
- Kłosowska, A. (1964). *Kultura masowa*, Warszawa: PWN.
- Kwartalne i roczne dane z BAEL GUS IV kwartał 2020 <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,81,bael>
- Litlewood, P., Herkommer, S. (1999). *Identifying Social Exclusion*, W: P. Litlewood (red.) *Exclusion in Europe*, Ashgate Aldershort.
- <https://niepelnosprawni.gov.pl/container/niepelnosprawnosc-w-liczbach/dane>
- Orłowska M., (2007) *Przymus bezczynności. Studium pedagogiczno – społeczne – czasu wolnego bezrobotnych*. Warszawa: PWN.
- Orłowska M., Błęszyński J.J. (2018) *Czas wolny w służbie niepełnosprawnych*. Warszawa: PWN
- Polek, K, Sroka, Ł, T. (2016) *Epidemie w dziejach Europy. Konsekwencje społeczne, gospodarcze i kulturowe*; Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego;
- Pyżalski, J. red. (2020) *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID 19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*; Warszawa: EduAkcja Sp. zoo;
- Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2019 r. (na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych)* <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2019-roku,14,7.html>
- Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2019 r. (na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych. Aneks.* (2020) Warszawa: GUS